

„TEHETÜNK-E BÁRMIT IS AZ IDŐ SZELLEMI ÉS LELKI ZAVARODOTTSÁGA ELLEN?”

Eric Voegelin és Molnár Tamás levelezése

Az alábbiakban közreadott levelezés Eric Voegelin (1901–1985) és Molnár Tamás (1921–) között 1969-ben kezdődött és 1980-ig tartott. A jelenlegi gyűjtemény valószínűleg Voegelin és Molnár valamennyi, egymásnak írt levelét tartalmazza. Voegelin levelezésének kiadott gyűjteményében¹ több, Molnárnak írt levél is található, amelyek most itt megjelennek. A kötet számos levelet közöl, amelyeket Voegelin a kor vezető személyiségeihez intézett; ezekből kiderül, hogy Molnár egyike volt a neves történész-filozófus fontos tudományos kapcsolatainak, noha szempontjaik gyakran eltértek, és politikai tájékozódásuk is részben különbözött.

A jelenlegi levelezés eredeti példányai Molnár Tamás személyes irattárából származnak, a szerző juttatta el hozzám a magyar nyelvű megjelentetés céljából.²

A levelezés tartalmi bemutatását megkönnyíti, hogy Molnár a *Modern Age* 1981. őszi számában – a szerkesztő David S. Collier felkérésére – maga foglalta össze a Voegelinrel folytatott levelezése lényeges tartalmait (*Voegelin – A Portrait, An Appreciation*).³ Ennek során az alábbiakban közreadott leveleiből is idéz. Az összefoglaló, amely bővelkedik személyes eseményekre való utalásokban és érdekes jellemzésekben, világosan feltárja a két személy közötti kapcsolatot és különbséget. Molnár szemében Voegelin végeredményben hegelianus filozófus, míg Molnár a valóságot a filozófiával szembeállított kereszténység, az értelemmel szembehelyezett hit, és különösen az intézményesített hit, az egyház szempontjából igyekezett értelmezni. Voegelin számára a valóság lényegileg tapasztalat; Molnár szemében azonban az elmétől független realitás. Ez az idealizmus és a realizmus klasszikus különbsége, amit mindkét szerző különböző megközelítésekben fejt ki egyes műveiben.⁴

Különösen említésre érdemes a két szerző részben hasonló, részben eltérő koncepciója a nyugati modernitás kialakulásának okairól, jellegéről és meghaladásának lehetőségéről. Mind Voegelin, mind Molnár éles kritikával illeti a modernitást, annak elszaka-

¹ Eric VOEGELIN: *Selected correspondence 1950–1984*, kiad. Thomas A. Hollweck, University of Missouri Press, Columbia (Mo), 2007.

² Molnár iratai között további, fontos levelezések is találhatóak, amelyek együttes kezelése, áttekintése, elemzése a 20. század intellektuális történetének érdekes szeletét adják.

³ Az Intercollegiate Studies Institute honlapján (www.isi.org) Molnár valamennyi, a *Modern Age*-ben publikált esszéje elérhető. A Voegelin-írás linkje: www.mmisi.org/ma/25_04/molnar.pdf. Molnár további írásai Voegelinről a *Modern Age*-ben: *Perennial Gnosticism. Eric Voegelin: Science, Politics and Gnosticism*, *Modern Age* 1970. nyár–ősz, 334–336 (http://www.mmisi.org/ma/14_3-4/molnar.pdf); *Voegelin as Historian* [az *Order and History* 1975-ben megjelent két kötetéről], *Modern Age* 1975. ősz, 427–429 (http://www.mmisi.org/ma/19_04/molnar.pdf).

⁴ A levelezésből az is kiviláglik, hogy Voegelin Molnár politikai orientációját is fenntartással kezelte, noha nyilvánvalóan közelebb állt hozzájuk, mint a baloldali liberális személyiségekhez.

dását a hagyományos felfogásoktól, a politikai rend és a moralitás felbomlását, a technikai civilizáció eluralkodását, és különösen a filozófiai alapú ideológiák térnyerését. Mind Voegelin, mind Molnár erőteljesen szemben áll nem csupán a baloldali, marxista gyökerű felfogásokkal, hanem egyáltalán a modern racionalizmussal, ezen túlmenően a misztikából kinőtt, klasszikus német filozófiával és annak folyományaival, így például Heideggerrel is. Mind Voegelin, mind Molnár megpróbálkozik azzal, hogy a modernitást egységes szellemi alakzatként fogja fel, amelynek értelmezését mindkét szerző a kereszténységgel szembehelyezkedő, gnosztikusnak nevezett felfogások egységes körében igyekszik értelmezni. Ez a megközelítés végeredményben a 19. századi keresztény, főképpen katolikus modernizmus-ellenes szóhasználat folytatása, hiszen az egyes pápai dekrétumok visszatérően párhuzamot állítottak fel a régi és az újabb szellemi alakzatok, „eretnekségek” között. Voegelin, aki nem volt tételesen vallásos, ezt a kezdeményezést átvéve alakította ki felfogását főképpen Hegel „gnosztikus” jellegére nézve. E felfogás, noha más szempontok szerint, olyan személyiségek támogatását, kidolgozását is elnyerte, mint például Hans Jonas. Molnár az utópisztikus gondolkodásban igyekszik megragadni a modernizmus lényegét, és az utópizmust visszavezeti a nyugati filozófia kezdetéig, Platónig.

Voegelin felfogásában azonban a modernitás nem egyszerűen elhajlás vagy tévút. Űgy véli, hogy az emberiség történelmi átalakulásban áll, amelynek során újra meg újra átértékeli kialakult felfogásrendszereit korábban nem hozzáférhető *tapasztalatok* alapján. Az emberiség ezen átalakulásának fő forrása az, amit a régi vallási formációk a kinyilatkoztatás elnevezésével jelöltek. Az isteni kinyilatkoztatás tapasztalata vezeti tovább az emberiséget; a legjelentősebb korszakok áttöréseiben ez a valóság jelenik meg, mint a görög filozófiában vagy a klasszikus német gondolkodásban. Ezek az áttörések egymáshoz nem lineárisan, hanem lazán kapcsolódnak, pontosabban a kapcsolódás jellege és tartalma mindig az újabb áttörés teljesítményében válik világossá – ahogyan például a németség kapcsolata a hellén világhoz, ahogyan ez a klasszikában és a német filozófiában a felszínre került.

A kinyilatkoztatás befogadását az értelem végzi; ezért kinyilatkoztatás és értelem szorosán összetartoznak. A modernitás és különösen a beszűkült természettudomány vétke, hogy ezt az összetartozást elzárják az emberiség elől; ám amennyiben az összetartozás tapasztalata ismét hozzáférhetővé válik, az emberiség szerves alakulása folytatódik. A történelemnek van értelme, a modernitásnak is van értelme, amennyiben egy magasabb célra mutat, amelyre az emberiség hivatott. Ez a cél valamiképpen benne rejlik a régi tanításokban, a zsidóság, a görögség és a kereszténység formuláiban, de különösen a filozófiában; most szükségessé válik további felfejtése azon kísérletek fényében, amit a modernitás hozott létre a gondolkodásban. A régi, a kereszténységre épülő világlátás, társadalmi, gazdasági és politikai rend ezer és ezer eleme szükséges a továbblépéshez, ezért szükséges ezek tanulmányozása, megszívlelése, újragondolása. A régi szerkezeteket ma már nem lehet visszaállítani, de újak kialakítására törekedhetünk. Ez egyszerre személyes és intézményes feladat.

Molnár ezzel szemben nem lát semmiféle célszerű kibontakozást a történelemben; ezt a historicista megközelítést gnoszticizmusnak, újabb formáiban hegelianizmusnak

tartja. A régi kor rendje ma már nem állítható vissza, de ebben semmi pozitívum vagy lehetőség nincs. A filozófus, például Hegel nem egyszerűen „mágus”, hanem a „pogány kísértés” megjelenítője, aki félrevezeti, pusztulásba sodorja az emberiséget – hiszen végeredményben a marxizmus is Hegeltől ered. A pogány kísértés lényege, hogy az ember Istenné teszi magát; ennek előzménye az Isten belsővé tétele, ami a misztika (s az evangéliumok) legfontosabb öröksége. Ám a belsővé tett Isten az ember önkényének áldozatává válik; az ember Isten helyére lép és elpusztítja környezetét, hagyományait, rendjét, végeredményben önmagát.⁵ E pusztulás egyetlen ellenszere, úgy tűnik, Molnár szemében a szilárd, hagyományos értékeken nyugvó társadalmi-politikai rend helyreállítása, a „pogány kísértés” kiküszöbölése, amennyire ez lehetséges, illetve a kereszténység, de általában is a vallástörténet legfontosabb tanulságainak megszívlelése. Molnár nemcsak Voegelinről vette felfogásának elemeit, hanem mások mellett Mircea Eliadétól is, akinek munkájában csodálta az emberiség vallási tudásának rendszeres feldolgozását.

Molnár és Voegelin egy-egy ponton élesen különböznek: Molnár Voegelin szeméretet egyfajta grecizálást, görögség-kultuszt, Voegelin a maga részéről kételkedésének ad hangot (noha nagyon visszafogottan) a tekintetben, hogy a Molnár által szorgalmazott intézményi restauráció valóban elérhető-e. Molnár válaszképpen korrigál: nem hisz a régi intézmények helyreállíthatóságában, de mégis hisz az intézmény hatalmában. Úgy tűnik, 1980 után levelezésük is a világosabban megfogalmazódó eltérések miatt maradtatott abba, amiben szerepet játszhatott Molnár idézett, 1981-ben megjelent összegzése Voegelinről.⁶

A levelezés két különböző szellemi hátterű tudós között zajlott: Voegelin a német szellemtörténeti iskola jelentős műveltségű, hatalmas tudásanyagot felhasználó képviselője, igazi tudós a klasszikus értelemben; Molnár képzettsége szerint elsősorban frankofón eszmetörténész.⁷ Voegelin nagy érzékenységgel olvasta a nyugati filozófiát, Molnár szkeptikusan viszonyult különösen a misztikus gyökerű német filozófiához.⁸ Amit egymással közölnek, mégis gondolatébresztő. Mert az a korszak, amelyben párbeszédük zajlott, mára véget ért; bár 1989-ben lezárult a duális világrénd, ma talán még élesebben vetődik fel a kérdés, hogy mi a teendő a véglegesen győzedelmeskedni látszó modernitással szemben. Molnár, noha paradoxikusan, a szovjet rendszerben valamilyen módon egy archaikus rendfelfogás fennmaradását látta; ezért azt is felismerte, hogy a szovjet rend összeomlásával a modernitás útjában nem állhat semmi.

⁵ Molnár most készülő emlékirataiból kiderül, hogy ezt a pusztítást a gondolkodó nemcsak a II. világháborúban látta kifejeződni, hanem a kulturális gyökereket elvesztő Egyesült Államok-beli viszonyokban is.

⁶ Legalábbis figyelemre méltó, hogy Voegelin soha nem reagált levélben erre a szerteágazó, személyét és művét érintő összegzésre, noha korábban Molnár több írását is méltatta. Ez az összegzés kétségkívül kritikus, de nem udvariatlan; a Molnárra jellemző, remek stílusban íródott, amely egyszerre enged meg az erősebben bíráló kifejezéseket és a kiegyensúlyozó méltánylást.

⁷ Voegelinről mások inkább Toynbee mellett szeretnék látni, ám ez véleményem szerint csak részlegesen helytálló, hiszen Voegelin mélyebben volt a történelem filozófusa, mint pozitív értelemben vett történész.

⁸ Ennek világos összefoglalása Molnár kis könyve: *Bennünk lakik-e az Isten?*, Kairosz, Budapest, 2002. A szerző ambivalens viszonya a kereszténységhez e könyvből egyértelműen kiderül, hiszen a „bennünk lakó Isten” koncepciójának bírálata közben nem veszi számításba e felfogás evangéliumi, újszövetségi gyökereit.

Ma igen sokan gondolkodnak ehhez hasonlóan. Ha azonban szembenézünk azokkal a súlyos válságokkal, amelyeket az újonnan kialakult, egypólusú világ generál gazdaságban, politikában, környezetvédelemben vagy élelmiszer-termelésben, nem kerülhetjük meg, hogy a korábbi nemzedék kiemelkedő személyiségeihez hasonlóan mi is feltegyük a kérdést: hogyan lesz képes az emberiség új szellemi alakzatot elérni? Hogyan menthető meg az emberi személy, a kis- és nagyközösségek hagyományos és fenntartó értékei? Hogyan óvható meg az emberen kívüli természet, amely nélkül az emberiség pusztulásra ítéltetett? Mit tanulhatunk a régiektől, különösen a vallási alakzatoktól e kérdések megválaszolására nézve? S az európai modernitás egész története tartalmazott-e valamit, amivel segítségünkre lehet a mai válságos helyzetek megoldásában?

Az utóbbi kérdésre Voegelin válasza: igen; Molnáré: nem. E leveleket olvasva neki láthatunk saját válaszaink kidolgozásának.

(Mezei Balázs)

Eric Voegelin és Molnár Tamás levélváltása 1969–1980

1969. február 12.

Kedves Molnár professzor úr!

Hálás köszönet a Sartre-ról szóló könyve értékes ajándékáért.⁹ Éppen most olvasom, de még nem fejeztem be. Az első három fejezet, amit elolvastam, nagyszerű, és ragyogó betekintést ad a megöregedő értelmiségiek szájalomra méltó helyzetébe, akik rájönnek arra, hogy mennyire üresek.

Sok köszönettel és a legnagyobb tisztelettel

Baráti üdvözléssel:

Eric Voegelin

Ui.: Kérem, jegyezze fel, hogy a címem mostantól: The Hoover Institution Stanford University, Stanford, California 94305

*

1969. február 24.

Kedves Molnár professzor úr!

A február 12-i levelem óta befejeztem Sartre-ról írt könyve olvasását.

⁹ Thomas MOLNAR: *Sartre: Ideologue of our Time*, Funk & Wagnalls, New York, 1968. (Franciaul: *Sartre, philosophe de la contestation*, La Table Ronde, Paris, 1972; németül: *Sartre. Ideologe unserer Zeit*, Langen Müller, München–Wien, 1970. Magyar fordítása készülében.)

Azt kell mondanom, hogy nagyszerű munkát végzett egy olyan anyag bemutatásában, mely nehezen hozzáférhető. Nem azért mondom, hogy nehezen hozzáférhető, mert Sartre könyvei nem találhatók meg minden könyvesboltban, hanem azért, mert azokat kinszenvedés olvasni, legalábbis számomra. Olvastam *A lét és a semmi [L'être et le néant]* című művét, valamint a képzeletről szóló kötetét¹⁰ – amely szerintem a legjobb könyve –, de sehogyan sem tudtam rávenni magamat, hogy az *Értelem és erőszakot*¹¹ elolvassam. Sartre borzasztóan unalmas, de át kell küzdenie magát rajta az embernek, éppen azért, amiért ezt Ön is megtette, hiszen ő korunk jellegzetes értelmiségije. Igazán boldog vagyok, hogy megismerhettem az esettel kapcsolatos elemzését.

Ismét a legnagyobb köszönettel és tisztelettel

Baráti üdvözléssel:

Eric Voegelin

*

1969. március. 9.

Kedves Voegelin professzor úr!

Két igazán kedves levele nagy meglepetést nyújtott számomra, valójában minden bók közül a legnagyobb, a szóbelieket és az írottakat is beleértve az, amit a Sartre-ról szóló könyvért kaptam. Mivel Ön a legmesszebbre és a legmélyebben belehatolt az értelmiségi betegség természetébe, az egyetértése a könyv tézisével olyan, mint a tézis értékének hitelesítése.

Időközben befejeztem a *Tudomány, politika és gnoszticizmus* című írásának¹² olvasását. Az Ön érveinek követése által okozott szellemi élvezetet csak a saját esetenkénti felkiáltásaim „rontották el”, hogy megint előre megfogalmazta azokat a gondolatokat, melyeket már éppen körvonalaztam magamban. Most türelmetlenül várom, hogy megjelenjen az *Anamnésis* című munkájának angol fordítása.¹³

Igaza van, Sartre borzasztóan unalmas, de nem annyira, mint Hegel. Valójában ott van a stílusbeli hasonlóság, ami összekapcsolja mindezeket az ideológusokat (Ágoston *fornatio fantastica* névvel illeti ezeket a gondolkodókat – ez egy felettébb találó megjelölés) és a gondolkodásnak egy hasonló ritmusa, ami nyugtalan, sikítóan paradox, röviden: a terror stílusa.

Csatolok egy cikket Heideggerről Jean Guittontól, ez egy felháborítóan alantas cikk.¹⁴ Az üres hízelgésnek egy fajtája, amelynek már „birodalma” van, amelyet a

¹⁰ Jean-Paul SARTRE: *L'Imaginaire. Psychologie phénoménologique de l'imagination*, Gallimard, Paris, 1940.

¹¹ Nem Sartre könyvéről, hanem egy általa bevezetett és róla szóló gyűjteményről van szó: *Reason and Violence. A decade of Sartre's philosophy, 1950-1960*, szerk. R. D. Laing – R. D. Laing, Routledge, New York, 1964.

¹² Eric VOEGELIN: *Science, Politics, and Gnosticism. Two essays*, H. Regnery Co., Chicago, 1968.

¹³ Eric VOEGELIN: *Anamnesis*, Piper, München, 1966. Angol fordítása: *Anamnesis*, ford. Gerhart Niemeyer, University of Notre Dame Press, Notre Dame (Ind.), 1978.

¹⁴ Jean Guittton (1901–1999) francia filozófus, a Francia Akadémia tagja. Az említett cikket nem tudom bizonyossággal azonosítani, de talán erről van szó: *Visite à Heidegger*, La Table Ronde 123. (1958. március).

szellemi paraziták foglaltak el, ilyen például Mauriac esztelen hízelgése de Gaullenak.

Sartre című művem hamarosan ki fogják adni Párizsban, és egy német kiadásban is reménykedem. Manapság a német szerkesztők meglehetősen gyávák, így talán a francia kiadás szolgáltatja majd a szükséges ösztönzést.¹⁵

Kérem, fogadja legjobb kívánságaimat a munkájához Stanfordon.

Baráti üdvözléssel:

Molnár Tamás

*

1969. október 27.

Kedves Molnár professzor úr!

Nagyon köszönöm október 15-i kedves levelét.

Rendkívül megmozgatott a tény, hogy Ön a politikai filozófiám szerint terjeszti az evangéliumot még Dél-Afrikában is.

Április elején keleten leszek egy előadás miatt a Pittsburgh-i Teológiai Szeminárium-ban. Ez alkalomból teljesítenem kell néhány előadás-tartási kötelezettségemet máshol is. Biztos, hogy fogok tölteni néhány napot New Yorkban, és nagyon remélem, hogy lesz alkalmunk találkozni.

Minden jót kívánok világ körüli utazásához, szívélyes baráti üdvözléssel:

Eric Voegelin

*

1970. november 3.

Kedves Voegelin professzor úr!

Ez egy felderítő levél, mert nem tudom, hogy hol fogja Önt megtalálni. A szóbeszéd szerint Ön legalább ezt az egyetemi évet Münchenben tölti, de ezeket a híreket nem erősítették meg. Jelen sorokat a Hoover Intézetbe küldöm, és remélem, hogy továbbítani fogják onnan, ha valóban Németországban tartózkodik.

Azt hittem, hogy múlt áprilisban eljön New Yorkba, ahogy azt előző levelében jelezte. Szerettem volna Önnel bizonyos problémákat megvitatni, de ezt az alkalmat elszalasztottuk. Belefoglaltam őket egy cikkbe, amelyet a *Modern Age*-be (dupla kiadás, nyár–ősz) írtam a *Tudomány, politika és Gnoszticizmus [Science, Politics and Gnosticism]* című munkájáról.¹⁶ Majd elküldöm a recenziót, amint hallok Ön felől.

¹⁵ A könyv végül előbb jelent meg németül, mint franciául.

¹⁶ Thomas MOLNAR: *Perennial Gnosticism. Eric Voegelin: Science, Politics and Gnosticism*, *Modern Age* 1970. nyár–ősz, 334–336 (www.mmisi.org/ma/14_3-4/molnar.pdf).

Időközben megjelent a Sartre-könyvem németül (*Sartre, Ideologue unserer Zeit*, Langen-Müller Kiadó, München). Két másik könyvem is megjelent, mindkettőt postáztam Önnek, az egyiket Kaliforniába, ez az *Ellenforradalom*,¹⁷ a másikat a müncheni egyetemi címére, ez a *Szemtől szemben a baloldallal*.¹⁸ Az első az ellenforradalom hosszantartó bukásával foglalkozik, a második, amely a du Seuil kérésére íródott, és ők is adták ki Párizsban, a „baloldal víziójának” filozófiai és kulturális kritikájával foglalkozik. Remélem, hogy mindkettőt megkapja.

Remélem, hallok Ön felől, maradok baráti üdvözlettel:

Molnár Tamás

*

1970. november 17.

Kedves Molnár professzor úr!

Éppen visszatértem Európába tett kirándulásomból, és itt találtam a november 3-i levelét, valamint a recenzióját *Az én kultusza* címmel a *Modern Age*-ben.¹⁹

Hálás köszönet ezért a figyelmes recenzióért, amely valóban kihangsúlyozza azt a problémát, ami folyton nyugtalanít: vajon tehetünk-e bármit is hatékonyan az időszellemi és lelki zavarodottsága ellen, vagy hagyni kell, hogy a társadalom fussa a maga köreit, azzal a reménnyel, hogy talán ez segít a személyes problémáiban ennek vagy annak az embernek? Jelenleg hajlamos vagyok azt hinni, hogy semmi érdemlegeset nem lehet tenni, de azért a filozófiai munkának folytatódnia kell, hogy életben tartsa a visszatérés lehetőségét azok számára, akik hajlandóak megfordulni. Egy olyan helyzet is fennállhat, amelyben az ilyen fordulat társadalmilag időszerűvé válik, bár nem tudom [hogy ez bekövetkezik-e]. S ez a tudatlanság valójában azt jelenti, hogy egészen lehetségesnek tartom, hogy egy napon elérkezik egy ilyen fordulópont, ahogy egyre több embernek van elege a zavarodottságból, és újra rendet keresnek. A személyes hatékonyság tekintetében pesszimista vagyok, de optimista a kedvező változás tekintetében. A dolgok egyszerűen nem működnek örökké ugyanúgy. Empirikus szabályként mondhatjuk, hogy az úgynevezett „periódusok” körülbelül 250 éven keresztül tartanak. Ha kiszámítunk egy ilyen „periódust” mondjuk 1750-től, ami a felvilágosodás kezdetét jelöli, most kellene megközelítenünk azt az időt, amikor ez a „periódus” befejeződik.

Levelében Ön azt mondja, hogy elküldte nekem az *Ellenforradalom* és a *Szemtől szemben a baloldallal* példányait. Még egyik sem érkezett meg. De remélem, hogy látom őket a közeljövőben.

¹⁷ Thomas MOLNAR: *The Counter-Revolution*, Funk & Wagnalls, New York, 1969. (Magyarul: *Az ellenforradalom*, ford., előszó Turgonyi Zoltán, Kairosz, Budapest, 2005.)

¹⁸ Thomas MOLNAR: *La Gauche vue d'en face*, Seuil, Paris, 1970.

¹⁹ Thomas MOLNAR: *The Cult of the Self*, *Modern Age* 1970. nyár-őszi (www.mmisi.org/ma/14_3-4/molnar.pdf).

Igazán remélem, hogy valamikor hamarosan össze tudunk jönni. Múlt áprilisban lehetetlen volt, mert az a találkozó Pittsburghben annyira szorosan volt megszervezve, hogy nem tudtam elszabadulni, a rendelkezésre álló idő tele volt rendezvényekkel. De biztosan lesz még időnk más alkalommal.

Legnagyobb köszönettel, baráti üdvözléssel:

Eric Voegelin

*

1970. november 23.

Kedves Molnár professzor úr!

November 17-i levelemben történt egy szerencsétlen zűrzavar, mert azt hittem, hogy a *Tudomány, politika, és gnoszticizmusról* írt recenziója az egyetlen ebben a Modern Age-szám-ban. Közben tudomásomra jutott, hogy *Az én kultusza* egy különálló cikk, amelyben nagy jelentőségű dolgokról szól. Hadd reflektáljak rá röviden.

Azt gondolom, hogy kiválóan megkülönbözteti az egzisztencializmus fejlődésének két rétegét. Az egyik a radikális, ateista és nihilista forma. A másik a szubjektivista, amely által az egyiktől eljutunk a másikig.

Miközben szívből egyetértek az Ön elemzésével, úgy gondolom, hogy számításba kellene venni a tapasztalat-feltárás nagyobb kontextusát, azzal a doktrínával ellentétben, amely a 18. században helyezi el [a modernitás kezdetét]. Hegelnek vannak bizonyos kapcsolatai azzal, amit később egzisztencializmusnak fognak nevezni, mert meghirdetett programja éppen a tapasztalathoz való visszatérés volt, ellentétben a 18. századi wolffi metafizikával. Messzebbre is visszamehetünk, és összekapcsolhatjuk Bodint Hegellel és Bergsonnal. Ők a legjelentősebb spiritualisták, akik a misztikus tapasztalattal és valóságának újraépítésével foglalkoztak – mindhármuk háttére Plótinosz.

Az egzisztencializmus e kontextuális tényezője talán magyarázza a restaurációs kísérletek hatékonyságát, ami azonban a 20. században meghiúsult. Ön a kudarckokat emelte ki, azon jó okból kifolyólag, hogy ezek társadalmilag hatásosak és meghatározzák az uralkodó szellemi légkört. De Jaspers nem csak egzisztencialista volt, bár megjött az esze, mikor meglátta, hogy mivé válhat az egzisztencializmus heideggeri formájában. S elvégre is vannak katolikus egzisztencialisták, mint Marcel, akiknek a munkáját nem lehet egyszerűen kudarcként elkönyvelni.

Úgy tűnik, hogy az ok, amely miatt az isteni valóságban való részesedés tapasztalatának kísérletei félresiklottak – lett légyen szó Hegelről, Heideggerről vagy Sartre-ról –, nem más, mint e szerzők szembenállása a teológiával és a metafizikával, amelyek csupán a filozófiai és a kinyilatkoztatási tapasztalat degenerált formái. Én magam elég gyakran használom a létezés [*existence*] kifejezést, mert nem tudok olyat, ami jobban kifejezné, amire gondolok, de megpróbálok körültekintő lenni annak tisztázásában, hogy mit értek ezen. A saját álláspontom legutóbbi állításához csatolok egy fénymásolatot a pitts-

burghi előadásomról, az *Evangelium és a kultúra* címmel,²⁰ amely bemutatja a véleményemet arról, hogyan kell a részesedés tapasztalatát helyreállítani – vagyis hogyan kell visszatérni a forrásokhoz.

Legmelegebb üdvözléssel, barátja:

Eric Voegelin

*

1970. december 3.

Kedves Dr. Voegelin!

Sok köszönet a november 17. és 23-i leveleiért, és a pittsburghi előadásának szövegéért. Az utóbbit figyelmesen elolvastam és készítettem róla jegyzeteket, amelyek nagy segítségemre lesznek következő könyvem megírásában. Időközben postáztam Önnek ajánlva az *Ellenforradalom* egy példányát, és majd elküldöm a *Szemtől szemben a baloldallal* másolatát, hacsak nem tudom személyesen átadni Önnek.

A személyes kézbesítést január 25. hétfőre tudnánk időzíteni, úgy tervezem, hogy azt a napot Stanfordban töltöm egy nyugati partvidéki előadaskörút részeként, melyet az I. S. I.²¹ és a Victoria Egyetem szervezett Brit-Kolumbiában. Még nem tudom Stanfordba való érkezésem pontos idejét, sem azt, hogy meddig maradok, de nagyon örülnék neki, ha ismét láthatnám Önt. Szívélyesen kérem, hogy tudassa velem, ha ez lehetséges.

A levelei és az előadása ismét arra irányította a figyelmemet, ami a jelenlegi nehéz helyzet „voegelinianus” formulájának nevezhetnék, ezen túl pedig a nyugati problematikákra. Mielőtt lehetőségem lenne Önnel ezt személyesen megvitatni, szeretném összefoglalni, hogy én hogyan látom. Ön felismeri a két utat, amelyen keresztül a nyugati ember kiemelkedett a keleti kozmogóniákból: Izrael és Hellász (Platón). Ha Ön szerint ez a két út azonos, és a filozófia Platónnál éri el a tetőpontot, akkor a természetes értelemnek – amely a filozófiát táplálja – önmaga által kell képesnek lennie megvédeni a nyugati embert az „értelem eltorzítására” tett kísérletektől (ahogy Ön ezt a kifejezést használta Pittsburghben). Ha mindazonáltal az értelem Isten nélkül „összezsugorodik” (ez is az Ön szava), akkor a filozófia nem elegendő Isten legközvetlenebb megnyilatkozása nélkül, ami a kinyilatkoztatás. Valójában ha Platóné az utolsó szó, és ha az utolsó szó szerint a kozmosz Isten egyedüli látható képmása, akkor ebből két dolog következik: az egyik az, hogy a világegyetem (a kozmosz) modern tudományos nézete totálisan érvényteleníti a platonikus nézetet, Descartes legyőzi Platónt; a másik az, hogy felfedezhetnek egy egyetemes (kozmosz) mechanizmust, amely a történelmet korszakokba szervezi, be- és kikapcsolva őket valamilyen időszakosság szerint. Így Descartes után Hegel is legyőzi Platónt.

²⁰ Eric VOEGELIN: *The Gospel and Culture = Jesus and Man's Hope*, szerk. Donald G. Miller – Dikran Y. Hadidian, Pittsburgh Theological Seminary, Pittsburgh, 1971, 59–101.

²¹ Intercollegiate Studies Institute (honlap: www.isi.org).

Saját következtetésem elkerülhetetlenül ez: a természetes értelem nem elegendő ahhoz, hogy visszavezessen minket az értelem életébe, ahonnan egyszer már kisiklottunk. Csak egy személyes Isten teheti meg, hogy megfordít minket, de nem egy bizonyos történelmi mechanizmuson keresztül, hanem az emberi elmén és lelken át. A könyvben, amelyet éppen tervezek megírni, megpróbálom megmutatni, hogy az értelem élete (az emberben, a társadalomban, így a politikában is) Istentől függ, aki egyszerre személyes és transzcendens. Valójában szeretem Istent „antropomorfnak” hívni, ez elég közel áll az emberhez, hogy visszafogja a hübriszt, de egyben meg is nyugtassa, amikor (pascali és sartre-i) rémületébe esik.

Bízom benne, hogy most már látja, mely ponton nem értek egyet az Ön filozófiájával, noha az Ön gondolkodása a legfontosabbak közé tartozik, amelyek hatást gyakoroltak rám.

Szintén észrevettem a pittsburghi előadásban, hogy visszautasítja az „utópizmust”, mint ennek a kornak a jellemzőjét (9. o.). Ha visszautasítjuk is a történelmi mechanizmus hipotézisét, amely szabályozza a megfigyelhető időszakosságot, miért ne találnánk egyet az „utópikus mentalitásban” (ahogy én nevezem), amely az eredendő bűnben gyökerezik, az értelem kinyilatkoztatásának magyarázatától való elfordulásban? Úgy találhatjuk, hogy az utópizmust az az akarat jellemzi, amely arra irányul, hogy megszüntesse az értelmet – ahogyan ez ma nyilvánvalóan így is van – az Istenné válás szenvedélyén keresztül. Az „antropomorf” Isten a száműzött Isten – vagy ellenkezőleg, a belsővé tett Isten. Mindkét esetben felborítja és megtöri a fent említett érzékeny egyensúlyt [Isten transzcendenciája és személyessége között]. Nem lehetséges, hogy amit Ön a „tapasztalat helyreállításának” nevez, éppen ettől az „antropomorf” Istentől függ, Ábrahám, Izsák és Jákob Istenétől, nem pedig a filozófusok istenétől?

Szívélyes üdvözléssel és barátsággal:

Molnár Tamás

*

1970. december 11.

Kedves Molnár professzor úr!

Az *Ellenforradalom* című könyve megérkezett, de még nem volt lehetőségem elolvasni. Alig várom a lehetőséget, hogy találkozzunk itt január 25-e környékén. Természetesen itt leszek, és bármikor az Ön rendelkezésére, állok. Csak február elsején kell Notre Dame-be²² indulnom.

Ha itt lesz, részletesebben is meg tudjuk vitatni azokat a problémákat, melyeket a levele második részében felvet. Pillanatnyilag engedje meg, hogy csak egy pontot érintsek, ami talán egy félreértésnek köszönhető:

²² Notre Dame University, neves katolikus egyetem az Indiana állambeli South Bend mellett.

A „természetes értelem” egy teológiai kategória. Platón és Arisztotelész nem tudták, hogy az értelmük „természetes” volt, de elég tudásuk volt Istenről mint mozgató valóságról a létezésükben. A középkori ellentétek az Értelem és a Kinyilatkoztatás között egyszerűen nem összeegyeztethetőek a történelmi szövegek valóságával. Ennél fogva a Klasszikus Filozófia és a Keresztény Kinyilatkoztatás is „kinyilatkoztatás”. Ha azt mondom, hogy ezek ekvivalensek, az azt jelenti, hogy mindkettő kifejezi a létezés alapszerkezetét. Az Evangélium koncepciója a létezésről – bár az Evangélium tovább osztotta a problémákat, mint a Klasszikus Filozófia –, mivel az igazság emelkedettsége a létezésben jelenik meg, ezért erősebben van letisztázva. – A Klasszikus filozófia nem szenved a létbe való sikertelen behatolástól, viszont egzisztenciális betekintéseket készíteni a hezitálásról, a filozófia központi témája. Platón és Arisztotelész számára egyaránt a kozmosz marad a kimagasló isteni jelenlét. Ennélfogva a következő helyzethez jutunk: a szellemi tudat elemzését nézve a Klasszikus Filozófia több ponton is felülkerekedik azon, amit az Evangéliumok fel tudnak mutatni, viszont a valóság egy teljes nézetét illetően, melyben a szellemi tudat igazságának kellene uralkodnia, az Evangéliumok különbek a Klasszikus Filozófiánál. Ezért a filozófia és a kereszténység nem alternatívák. Szembe kell néznünk a ténnyel, hogy az igazság a történelemben felfedi magát, mégpedig nem egyetlen útvonalon, hanem bonyolult mintákon, párhuzamosokon, összetartó és egybeolvadó vonalakon keresztül.

Nyilvánvaló, hogy ez egy bonyolult ügy, és alkalmasabb szóban megvitatni, mint levél formában megmagyarázni.

Minden jót kívánok az ünnepekre, baráti üdvözzellettel:

Eric Voegelin

*

1971. február 18.

Kedves Voegelin professzor úr!

Bizonyára észlelte, hogy valamiféle *embarras de choix* [zavarba ejtő választék] akadályozott meg abban, hogy az engem foglalkoztató problémákról beszéljek, amikor találkoztam Önnel Stanfordban. S a problémákat, amelyeket felhoztam, nem fejtettem ki kellőképpen. Természetesen nagyon kedves volt Öntől, hogy néhány órát rám tudott szálni.

Azóta elolvastam Dante Germino Önről szóló cikkét a *Southern Review*-ban.²³ Bámulatos cikk, amelyet dupla elmével írtak: az egyik, amelyik érti, a másik, amelyik átfordul a pontos ellentétébe – a végén egészen brutálisan. Gonosz kis írás.

²³ Dante Germino (1932–2002) Egyesült Államok-beli politikafilozófus, aki a baloldali hagyományokat és a nyitott társadalom gondolatát összekapcsolta az „isteni valóságra” való nyitottság szükségességének hangsúlyozásával.

Nagyon jó lenne, ha gondolna rám, mikor a Hegelről írt cikke megjelenik. Említette a megjelenését, de elfelejtettem, hogy mikor és hol. Feltétlenül szükségem lenne rá. Kívánok önnek kellemes tanítási időszakot Notre Dame-ben, maradok barátja:

Molnár Tamás

*

1971. május 14.

Kedves Molnár professzor úr!

Végre visszatértem a Notre Dame-i szemeszteremről és a yucatanai felfedező útról. Február 18-i levele még mindig megválaszolatlan. Kérem, fogadja a csatolmányt, a Hegelről szóló cikk másolatát, melyet kért tőlem.

Baráti üdvözlettel:

Eric Voegelin

*

1971. május 22.

Kedves Voegelin professzor úr!

Ezer köszönet a Hegel-utánnomásért, úgy olvastam, ahogy egy „bűnügyi regényt” szokás olvasni, izgalmas, ahogy nyomára lelt a Varázslónak. Azt hiszem, Ön egyetért azszal, hogy nemcsak Hegel után, ami nyilvánvaló, hanem Hegel előtt is voltak filozófusok, akiknek hasonló elképzelésük volt a szerepről, amit játszottak. Spinoza az egyik jelöltem, aztán Bruno és Cusanus szintén. Lenyűgöző nézni a poszthegeiánus epigonokat, még a mi egyetemi karainkon is, a hegei bankjegy aprópénzre váltását. Minden eseményt úgy fogunk fel, mint ahogyan Hegel tekintett a közelében lóháton elvonuló Napóleonra: minden drámai változás. Nem ismerek annál döntőbb bizonyítékot civilizációs kimerültségünkre, mint hogy egy csekély hullámot szökőárként fogadunk.

A könyv, amelyen most dolgozom, megpróbálja részletezni azokat a pontokat, amelyeknél a hamis filozófus fellázad az emberi körülmények ellen. Ezek a pontok azonosíthatóak a vallásban, az ismeretelméletben és a politikában. Rendkívül érdekesnek találom az ezek közötti kapcsolatokat, és egy ideje beleástam magam az ezoterikus irodalomba, ahol ezek a kapcsolatok álca nélkül mutatkoznak meg. Lesz egy cikkem ezekről a képzetekről, és az Ön írása éppen időben érkezett, hogy hozzátoldhassam a szövegemhez az Ön tisztelt Hegelének egyik fontos állítását.

S most egy személyes kérés, ha megengedi. Saját filozófiai következtetésemhez nagyrészt politikai megfigyeléseken és megfontolásokon keresztül jutottam. Az elmúlt egy-két évtizedben munkám eredménye számos, többé-kevésbé politikai tárgyú könyv, a legutóbbi a *Szemtől szemben a baloldallal*, amelyet, azt hiszem, postáztam Önnek az év elején. Ez az időszak mindazonáltal most lezárult, tisztáztam a fő gondolataimat, legalább-

is a saját megelégedésemre. Új időszak kezdődhet, amely szigorúbban filozófiai lehet. Ahhoz, hogy ezt a célt elérjem, cikkeket kell közölnöm tudományos és népszerű tudományos folyóiratokban, nemcsak ebben az országban, hanem Európában is.

Csak felületesen ismerem azokat a német nyelvű folyóiratokat, amelyek esetleg közölnék írásaimat. Egyik szövegemet az Antaios jelentette volna meg, de ez sikertelen maradt, mivel a folyóirat megszűnt.²⁴ Egy másik szövegemet, amelynek publikálását a Hochland mérlegelte, végül elutasították, mert ez az újság éppen irányváltáson megy keresztül.²⁵ Röviden, tudna nekem javasolni néhány folyóiratot, amelyek alkalmasak azokra a célokra, melyeket körvonalaztam? Nagyon köszönöm.

Minden jót kíván, baráti üdvözlettel:

Molnár Tamás

*

1971. június 22.

Kedves Molnár professzor úr!

Levelezésünk kicsit összekeveredett, miután nem vártuk meg egymás válaszát. Hadd válaszoljak ma a május 22-i, legutolsó levelére.

Örülök, hogy talált némi értéket *Hegel* tanulmányozásában. Az, hogy milyen messzire lehet visszavezetni a varázslat hegeli típusát, egészen lenyűgöző dolog. Biztos vagyok benne, hogy a hegeli koncepciót meg lehet találni már Gottfried Arnold *Sophiájában*. Böhménél is van *Mysterium Magnum*, mindamellet jelen van a hegeli spekulációhoz szükséges technikai apparátus is, de Böhme nagyon is világos azzal kapcsolatban, hogy nem engedi meg a misztikus spekuláció átmenetét a mágikus rendszeralkotáshoz. Hosszadalmas figyelmeztetést találunk a *mágia* ellen egyik írásában. Hegel varázslatának előfutárai valószínűleg nem találhatók meg a filozófiai irodalomban, de a művészet alkalmazásában, amely azért van, hogy megalkossa a képzelet varázslatos eszközeit, igen. Del'Arco [!] *Parmigianinóról* szóló műve²⁶ az új varázslattal kapcsolatos új információ kincstára, amelyhez a 16. századi művészeket keresztül juthatunk hozzá.

Van egy sötét gyanúm, hogy sosem reagáltam megfelelően a *Szemtől szemben a baloldallal* című művére. A könyv véleményem szerint a problémák kitűnő elemzését tartalmazza, különösképpen az Egyesült Államokról szóló szakasz, amely a leghasznosabb áttekintést nyújtja.

²⁴ Az Antaios *New Antaios* címen ma is fennáll, és 1959-et jelöli meg alapítási évként. Alapítók: Mircea Eliade és Ernst Jünger (www.new-antaios.net).

²⁵ A Hochland 1903 és 1941 között állt fenn mint a modernizálódni óhajtó német katolicizmus kulturális folyóirata. Legjelentősebb auktorai között találjuk például Max Schelert. 1933 után csak cenzori eljárást követően kerülhettek ki az egyes számai, 1941-ben betiltották. 1946-ban újraalapították. 1971 és 1974 között Neues Hochland címmel jelent meg, ezután megszűnt. Hagyományát a Communio igyekezett továbbvinni. (Molnár kísérlete, hogy írásaival német folyóiratokban is megjelenjen, végül nem járt jelentős sikerrel.)

²⁶ Maurizio Fagiolo dell'Arco (1939–2002) olasz művészetteoretikus, műgyűjtő. Jelzett könyve: *Il Parmigiano. Un saggio sull'ermetismo nel Cinquecento*, M. Bulzoni, Roma, 1970.

A közelmúltban elolvastam Darlingtontól *Az ember és a társadalom evolúcióját*.²⁷ Nagyszemű gyűjteménye a genetikailag meghatározott kulturális csoportosítások problémájához tartozó anyagoknak, különösen a Kelet és Nyugat forradalmainak elemzését találhatja Ön hasznosnak. Ezenkívül a könyvet élvezet olvasni, ritka példánya a lucretiusi filozófiának.

Minden jókívánsággal, baráti üdvözlettel:

Eric Voegelin

*

1974. március 25.

Kedves Molnár professzor úr!

Ez csak egy rövid levél, hogy megerősítsem, megkaptam a *Filozófusok istene*²⁸ című könyvét, valamit az áttekintő cikket a közelmúltbeli de Sade-irodalomról.

A könyvet még nem olvastam el, ám a de Sade-ról szóló cikket igen.²⁹ Kiváló, ahogyan kiemeli megjelenésének fontosságát a modern intellektualizmusban. Nekem külön örömet okoz, hogy azokat, akik Isten haláláról beszélnek, bosszanthatom az *Encore un effort*-ra való hivatkozással.³⁰ Ez a szöveg kulcsfontosságú az istengyilkosság pornografikus és bűnözői okaira nézve.

Sok köszönet a kedvességéért, baráti üdvözlettel:

Eric Voegelin

*

1980. szeptember 9.

Kedves Molnár professzor úr!

Legutóbbi könyve³¹ épp most érkezett meg. Nagyon köszönöm.

Nem tudtam egy nap alatt alaposan elolvasni, de átfutottam. Azt kell mondanom, hogy a könyve a különféle izmusok kiváló bemutatása, ami kapcsolatban áll az Ön központi témájával, és rendkívül hálás vagyok, hogy elküldte nekem segítségül a saját tanulmányaimhoz, amelyek a különböző izmusok tapasztalati hátterére és az általuk eltorzított valóságra vonatkoznak.

²⁷ Cyril Dean Darlington (1903–1981) angol biológus. *The Evolution of Man and Society* című könyve 1969-ben jelent meg (Simon and Schuster, New York).

²⁸ Thomas MOLNAR: *God and the Knowledge of Reality*, Basic Books, New York, 1973. (Magyarul: *Filozófusok istene*, ford. Mezei Balázs, Európa, Budapest, 1996.)

²⁹ Valószínűleg erről a cikkről van szó: *Kakatopia. The Politics of Sade*, *The Political Science Reviewer* 1974. ősz.

³⁰ De Sade márki 1795-ben keletkezett szövegéről van szó (*Français, encore un effort si vous voulez être républicains*), amely a *La Philosophie dans le boudoir*-ban található.

³¹ Thomas MOLNAR: *Theists and Atheists*, The Hague – Mouton Publishers, Paris – New York, 1980. (Magyarul: *Teisták és ateisták. A hitetlenség tipológiája*, ford. Kádár András, Európa, Budapest, 2002.)

Az Ön megoldása: azoknak az intézményeknek az igénybevétele, amelyek a konszenzust képviselik, némi tétovázást idéz elő bennem, figyelembe véve, hogy az intézmények doktrinális kövülete vált az izmusok doktrinális kövületének modelljévé. De ez túl komoly és bonyolult kérdés ahhoz, hogy egy rövid levélben megvitassuk. Ezért elküldöm Önnek, külön borítékban, az Eranos-előadásomat, amelyeket 1977-ben adtam elő, de még nem publikáltam.³²

Minden jót kíván, baráti üdvözlettel:

Eric Voegelin

*

1980. szeptember 29.

Kedves Voegelin professzor úr!

Nagyon köszönöm az Eranos-előadását. Minden alkalommal, amikor Platón az Ön szemével olvasom – és véleményem szerint Ön inkább „görög” gondolkodó, mint keresztény –, felötlik bennem, hogy Platón bizonyára sokkal könnyedebben spekulálhatott volna, ha tudomása lett volna a *hitről*. (Ez önmagában is mutatja, ellentétben néhány feltéssel, hogy soha nem érintkezett zsidókkal és talán egyiptomiakkal sem. Az egyiptomi hatás, ha volt ilyen, Püthagorászra keresztül juthatott hozzá.) Mindig csodáltam a „credo ut intelligam” mélységét, aminek a hiánya Platónnál mindig is zavart engem.

Ön téved, ha feltételezi, hogy én azt hiszem, az egyház intézményes újraépítése lenne az orvosság vagy nyilvánvaló lehetőség [korunk bajaira]. Az utópisták már túl mélyen beásták magukat ahhoz, hogy az egyház „protestantizálása” megállítaná őket: ez az intézményként való felszámolást jelenti. A könyvem utolsó fejezetében csupán azt állítom – ellentétben az utópistákkal vagy „szélsőségesekkel”, ahogy Ön nevezi őket az Eranos-szövegben –, hogy az intézményesítés nem árulja el „az eredeti keresztény inspirációt”, de a teremtményi státusból következik a természetes emberi kezelése ennek az inspirációnak. Valójában ez Platón középső korszakának a részét képezi, és mint olyan, a *Törvényekben* megjelenik.

Nagyra becsülném a *Teizmus és az ateizmus* kapcsolatos további észrevételeit, ha van rá ideje. – Ismeri Ön René Girard munkásságát? Girard francia tudós, aki Amerikában tanít, *Az erőszak és a szent* szerzője.³³ Újabb durva mítoszgyártó, Rousseau, Hegel és Freud követője. Állítása szerint a vallás a társadalom produktuma, amely el akarja kerülni a gyilkosságot, a „szakrális áldozat megölését”, aki minden erőszak tárházává válik. Neofreudizmusa a legdivatosabb most Franciaországban. Azt tervezem, hogy írok egy esszét ezek ellen a mítoszgyártók ellen.

Szívélyes üdvözlettel:

Molnár Tamás

³² Voegelin *Wisdom and the Magic of the Extreme* című előadásáról van szó, amelyet 1977-ben tartott Asconában. Első ízben az Eranos-Jahrbuch 46. számában (Frankfurt, 1977) jelent meg.

³³ René GIRARD: *La Violence et le Sacré*, Grasset, Paris, 1972.

*

1980. november 6.

Kedves Voegelin professzor úr!

A *Modern Age*³⁴ szerkesztője azt javasolta nekem, miután leveleztünk a problémáról, hogy írjak egy cikket az Önnel folytatott levélváltásokról, amely érdekes része lehet a konzervativizmus szellemi történetének. Az Öntől nekem küldött levelek többségét eltettem, amint saját leveleim másolatait is. Mindazonáltal szükségem lenne a beleegyezésére, hogy idézhessem az Önét. A cikk természetesen több lesz egy levelezésről szóló beszámolóznál, megmutatná az Ön gondolkodásának különböző aspektusait, és az ezzel való kapcsolatomat. Kérem, tudassa velem, ha beleegyezik az idézetekbe.

Legutóbbi levelem óta aláírtam egy szerződést a Fordham Egyetem kiadójával egy olyan könyvre nézve, amely már egy ideje foglalkoztatott, a *pogány kísértés*ről szól.³⁵ Arról szól, hogy a pogány filozófiákat és mítoszokat a kereszténység szükségképpen elnyomja. Ennek az elnyomásnak az ára, hogy e mítoszok időszakosan visszatérnek a népszerű szinten, és rendszerei megjelennek a kultúra és a tudomány körében is. Örültem annak, hogy a Fordham soha nem ajánl szerződést, csak ha befejezett kéziratot lát, míg az én esetemben a hirtelen döntés egy ötoldalas összefoglaláson alapult. Emlékszem egy brüsszeli filozófiaprofesszorra, akit csodáltam, mert egyoldalas disszertáció alapján kapta meg a doktorátusát, amely valami logikai pozitivistá megoldást tartalmazott, egyébként neopozitivistá volt.

Egy kérdés: lenne olyan kedves, és elküldené nekem az *Anamnézis* egy példányát – angolul? Képtelen vagyok megtalálni.

Minden jót kíván, baráti üdvözlettel:

Molnár Tamás

Ui.: Januárban/februárban a Stanford területén leszek, bár ez pillanatnyilag még egyáltalán nem biztos. Ön otthon lesz, tudnánk akkor találkozni? Kérem, adja meg telefonszámát, a levele fejlécén nem vehető ki tisztán.

(Fordította Tóth Andrea; jegyzetek Mezei Balázs)

[Lapszámunk nyomdába adásakor érkezett a hír, hogy Molnár Tamás elhunyt. A Szerk.]

³⁴ Amerikai konzervatív folyóirat, Russell Kirk alapította 1957-ben. Kirk nagy hatással volt Molnárra, barátságuk évtizedekig tartott. Folyamatban van Molnár és Russell Kirk levelezésének összegyűjtése, amelynek várhatóan elkészül a magyar fordítása is.

³⁵ A könyv végül máshol jelent meg: *The Pagan Temptation*, Grand Rapids, Eerdmans Publishing Company, Michigan, 1987. (Magyarul: *A pogány kísértés*, ford. Berényi Gábor, Kairosz, Budapest, 2000.)